

palılar'ın kurduğu şirketlerin nüfuzu altına girmiştir. Bunların dışında Güneydoğu Asya'da kurulan İslâm devletleri arasında Filipinler'deki Sulu Devleti (1450-1936), Tayland'da hüküm süren Patani İslâm Devleti (1457-1909), Borneo'daki Bancer-masin Devleti (XVII-XIX. yüzyıl) ve Sumatra'nın güneydoğusuna hâkim olan Palembang Devleti (1648-1825) sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA:

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I-XII; Ebü'l-Ferec, *Târîhu muhtaşarı'd-düvel*, Beyrut 1890; a.mlf., *Târîh*, I-II; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, Beyrut 1405/1985; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I-VII; Ali b. Hasan el-Hazrecî, *el-Ükûdül-lü'lu'yye* (nşr. M. Bes-yûnî Asel), Kahire 1329/1911, I-II; Abdül-qâdir al-Badâonî, *Muntakhabu't-Tawârikh* (trc. G. Ranking v.dğr.), Delhi 1986, I-III; Münec-cim-başı, *Sahâifü'l-ahbâr*, İstanbul 1285, I-III; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I-III; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıssa-ı Enbiyâ*, İstanbul 1331, I-II; Âtîf Paşa, *Yemen Tarihi*, İstanbul 1326; *Düvel-i İslâmiyye*; Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, Ankara 1940; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I-III; Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, a.mlf., *Osmanlı Tarihi*, I-IV; Danişmend, *Kronoloji*, I-IV; G. B. Cressey, *Asia's Lands and Peoples*, New York 1951; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1956; a.mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971; a.mlf., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973; Ahmed Mahmûd es-Sâdâtî, *Târîhu'l-müslimîn fi şîb-hil-karretü'l-Hindiyeye ve haðâretühüm*, Kahire 1957, I-II; a.mlf., *Târîhu'd-düvel-i-İslâmiyye bi-Âsyâ ve haðâratühâ*, Kahire 1979; B. Spuler, *İran Moğolları* (trc. Cemal Köprülü), Ankara 1957; a.mlf., *The Muslim World: A Historical Survey* (trc. F. R. C. Bagley), Leiden 1960, I-II; a.mlf., *Târîh-i İran der Kürûn-i Nu-hustîn-i İslâmî* (trc. Cevâd Felâtûrî), Tahran 1349 hş.; a.mlf., *el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-'aşri'l-Moğûlî* (trc. Hâlid Esad İsâ), Dimaşk 1402/1982; P. K. Hitti, *Târîhu Sûriye ve Lübnân ve Filistin* (trc. Corc Haddâd — Abdülkerîm Râfîk), Beyrut 1958-59, I-II; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1959; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-Iran Siyasi Münasebetleri, 1578-1590*, İstanbul 1962; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad*, Calcutta 1964; Ahmed İbrâhim eş-Şerîf, *ed-Devletü'l-İslâmiyyetü'l-ülâ*, Kahire 1965; a.mlf. — Hasan Ahmed Mahmûd, *el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-'aşri'l-'Abbâsî*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikrî'l-Arabî); S. Lane Pool, *The Mohammedan Dynasties*, Beyrut 1966; R. Grousset, *Histoire de l'Asie*, Paris 1966; Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara 1967, I; a.mlf., *Oğuzlar: Türkmenler*, İstanbul 1980; S. Runciman, *History of the Crusades* (nşr. Setton), London 1969, I-III; a.mlf., *Haçlı Seferleri Tarihi*, I-III; G. E. von Grun-ebaum, *Classical Islam a History 600-1258* (trc. Katherine Watson), London 1970; B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trc. Metin Kırıtlı), Ankara 1970; a.mlf., *Islam*, New York 1974, I-II; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo (1004-1094)*, Beyrut 1391/1971; Hasan Ahmed Mahmûd, *el-İslâm fi Âsyâ'l-vüştâ*, Kahire 1972; Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600* (trc. Calin Imber), London 1973;

Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devri*, İstanbul 1976; D. M. Wilber, *Iran: Past and Present*, New Jersey 1976; S. J. Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III: 1789-1807*, Cambridge 1977; a.mlf. — E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (trc. Mehmet Harmanacı), İstanbul 1982-83, I-II; C. E. Bosworth, *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, London 1977; *The History of South-East and East Asia* (ed. Khoo Kay Kim), Kuala Lumpur 1977; Kamal S. Salibi, *Syria Under Islam*, New York 1977; Ghulam Rabbani Aziz, *A Short History of the Khwarezmshahs*, Karachi 1978; Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1980; Yûsrâ el-Cevherî, *Âsyâ'l-İslâmiyye*, Kahire 1980; İmâdüddin Halîl, *el-İmâratü'l-Artukiyye fi'l-Cezîre ve's-Şâm*, Beyrut 1980; Fehmi Hüveydî, *İslâm fi's-Sîn*, Küveyt 1981; R. Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi* (trc. İsmet Kayaoglu), Ankara 1981; Mehmet Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, İstanbul 1981; Abdülmün'im Mâcid, *et-Târîhu's-siyâsî li'd-devleti'l-'Arabîyye: 'aşrû'l-hulefâ' il-Emeviyyîn*, Kahire 1982; Ömer Ferrûh, *Târîhu şadri'l-İslâm ve'd-devletü'l-Emeviyye*, Beyrut 1983; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1983; a.mlf., *Harezmsahlr Devleti Tarihi*, Ankara 1984; Reşid Abdullah el-Cümevî, *Târîhu'd-devleti'l-'Arabîyyetü'l-İslâmiyye*, Rabat 1983; a.mlf., *Dirâsat fi târîhi'l-hilâfe-tü'l-'Abbâsiyye*, Rabat 1984; M. B. Hooker, *Islam in South-East Asia*, Leiden 1983; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983; a.mlf. — Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989; Kehhâle, *el-Âlemü'l-İslâmî*, Dimaşk 1984; M. G. Morony, *Iraq After the Muslim Conquest*, Princeton 1984; Abdülkâdir Muhammed Ahmed, *el-Müslimîn fi Afğânistân*, Peşâver 1404/1984; M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1984, I-II; a.mlf., *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1989; Faruk Ömer, *Târîhu'l-halici'l-'Arabî fi'l-'uşrû'l-İslâmiyyetü'l-vüştâ*, Bağdad 1985; Erdoğan Mercil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985; B. W. Andaya — L. Y. Andaya, *A History of Malaysia*, London 1986; Abbas İkbâl, *Târîh-i Moğul*, Tahran 1986; Majid Ali Khan, *The Truthful Caliphs al-Khulafa al-Rashidin*, Delhi 1986; W. Eberhard, *Uzak Doğu Tarihi*, Ankara 1986; E. Corci, *Târîhu'l-'Arab*, Beyrut 1986; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1986-89, I-XIV; *Islam in Asia* (nşr. John L. Esposito), New York 1987; G. R. Hawting, *The First Dynasty of Islam*, Carbondale 1987; İsmâ Abdurraûf el-Fakkî, *ed-Düvelü'l-İslâmiyyetü'l-müstakille fi's-şarq*, Kahire 1987; Abdürrüşid İbrahim, *İslâm Dünyası*, İstanbul 1987, I-II; Qamar Hasan, *Muslims in India*, New Delhi 1987; İqtidar Husain Siddiqui, *Islam and Muslims in South Asia*, Delhi 1987; *The Middle East and North Africa 1988*, London 1987; Muhammed el-Hudari Bey, *Muğdarâtü târîhi'l-ümemi'l-İslâmiyye: ed-Devletü'l-Emeviyye ve'd-Devletü'l-'Abbâsiyye*, Kahire, ts. — Beyrut, ts. (Dârü'l-Fikr), I-II; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *Târîhu'd-devleti'l-'Arabîyye*, İskenderiye, ts. (Müessesetü Şebâbi'l-câmia), I-II.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

4. Sömürgecilik Dönemi ve Bağımsızlık. Avrupalılar'ın ticarî, iktisadî, dinî, siyasî ve diğer sebeplerle Asya kıtası ile ilgillemeleri eski tarihlere gider. XV. yüzyılın sonlarına kadar Asya ile Avrupa arasındaki ilişkiler karadan sağlanırken bu tarihlerde, Asya'yı Avrupa'ya bağlayan kara ticaret yollarının geçtiği bölgelerde müslümanların hâkimiyet kurmaları Avrupalılar'ı Asya'nın güney kıyılarına ulaştıracak başka bir yol aramak mecburiyetinde bıraktı. Portekizlilerin Batı Afrika kıyılarını takip ederek XV. yüzyılın sonlarında Hindistan'a ve Seylan'a ulaşmaları Asya'nın tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

Portekizli Vasco de Gama'nın Güney Afrika'yı dolaşarak Arabistan'ın güney sahillerinden Hindistan'a ulaşması (1498) ile Avrupalılar'ın özellikle kıyı bölgelerde başlayan faaliyetleri kısa zamanda büyük genişleme gösterdi. Yayılmacı bir politika güden Avrupalılar uzun zaman iç bölgelere nüfuz edemedi. Kıyılarda kurdukları ticaret kolonilerinde yaşadılar. Portekizlilerin kitada karaya ayak bastıkları ve yerleştikleri ilk yer Kalikut oldu. Amiral Alfonso de Albuquerque Portekiz gücünü bölgede yaydı ve yeni yerler işgal etti. Avrupa baharat pazarını ele geçirmek amacıyla Portekizlilerin Hindistan'da ve Malakka takımadalarında bazan zorla, bazan da yerlilerle anlaşarak kurdukları koloni ve ticaret merkezlerinin en önemlileri Güneybatı Asya'da Hürmüz (1515), Güney Asya'da Goa (1510), Güneydoğu Asya'da da Malaka (1511) idi. Daha sonra bu merkezlere Diu (1535), Hugly (1537), Kolombo (1517) ve Makao da (1557) katıldı. Asya'daki zenginlikleri Batı'ya taşımak amacıyla olan Portekizliler Hürmüz'den Japonya'ya kadar etkili oldular ve bu bölgedeki sömürgelerini Goa'da oturan Portekiz doğu valisi ile yönettiler.

Portekizliler'den sonra XVII. yüzyılın başlarında Asya'nın güney ve güneydoğu bölgelerinde görülen Hollandalılar kısa zaman içerisinde bölgedeki Portekiz egemenliğini sarsarak güçlü bir sömürge devleti haline geldiler. Hollandalılar Güneydoğu Asya'daki Cava ve Sumatra'ya yerleşerek bölgedeki egemenliklerini giderek güçlendirdiler. Bölgede ticaret tekelinin yanı sıra savaş ve barış yapmak, ülkeler ele geçirmek ve kaleler inşa etmek gibi haklar elde eden Birleşik Doğu Hindistan Şirketi (United East India Company: Vereenigde Oostindische Compagnie: VOC) 1602'de kurulduktan

sonra Cava adasında Batavia şehrini kurdu (1619) ve burasını sömürge faaliyetleri için bir üs olarak kullandı. Buradan hareketle şimdiki Endonezya ve Filipinler'de pek çok adayı ele geçirdi. Portekizliler'le çatışan Hollandalılar Malaka (1641), Seylan (1683) ve Bengal kıyılarındaki bazı limanları ele geçirdilerse de asıl sömürgeleri Cava ve Sumatra idi.

Hollanda ve Portekizliler'in sömürge politikaları birbirinden farklı idi. Uzakdoğu'da toprak elde etmeye önem vermeyip denizlere egemen olmaya, kıyılarındaki limanları ve ticaret merkezlerini ele geçirmeye yönelik Portekizliler'e karşılık Hollandalılar üretim bölgelerini ele geçirme amacı güttüler. Hint yarımadasında güçlü devletler bulunduğundan bu politikayı uygulamak zordu; bu sebeple güçlü devletlerin bulunmadığı Cava ve Sumatra'yı bütünüyle işgale yöneldiler. Bazan buradaki yerlilerle anlaşarak, bazan da zorla bu bölgeyi kısa zamanda sömürgeleştirdiler. Yönetim olarak yerli halkla hiç ilgilenmemiş olan Hollanda şirketi Çin, Japonya ve Hindistan arasında bir ticaret ağı kurdu ve bu ticaretten büyük paralar kazandı.

Portekizliler'den bir asır sonra Asya'ya gelen İngilizler kısa zamanda kıtanın güneyinde güçlü sömürgeler edindiler ve burada en uzun süreli kalan Avrupalılar oldular. XVII. yüzyılın başlarında Güney Asya'daki Sûrat'a (Gucerât) yerleşen İngilizler ticaret için önemli bir yer elde edip kısa zamanda sıvırdılar. Gurkanlı yönetiminden kapitülasyonlar olarak iç kısımlardaki şehirlerde de ticaret yapma hakkını elde ettiler ve egemenliklerini giderek genişlettiler. Güneybatı Asya'da önemli bir ticaret üssü olan Hürmüz, XVII. yüzyıl başında İngilizler'in eline geçti (1622). Bölgede Madras (1640), Bombay (1661) ve Kalküta'ya (1690) sahip olan İngilizler XVIII. yüzyılın ortalarında içerilere yöneldiler ve Bengal (1757) ile Cakarta'ya da (1761) hâkim oldular.

İngiltere hükümetinin kıtanın güneyinde ticaret yapma, sömürge elde etme, egemenlik altındaki yerleri yönetme hakkını ve tekeli, 1600 yılında kurulan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne (East India Company) vermesi ile Hint ve Çin denizlerinde ticaret yapma imtiyazını ele geçiren şirket önce Cava, Sumatra ve Moluk adalarına yerleşmek istediysede daha sonra faaliyet alanını Hindistan yarımadasına kaydırды ve Hindistan'ın doğu ve batı kıyılarındaki ticarete hâkim oldu; burada pamuk, baharat ve çay ticaretini ele geçirdi. Önce Dekken'in doğu kıyılarında, ardından Bengal, Bihâr, Hariharpur, Balusor, Hugly ve Patna'da ticaret üsleri kuran İngilizler'in XVIII. yüzyılın başlarında Delhi'de ve diğer yerlerde elçilik açma ve gümrüksüz ticaret yapma imtiyazları koparmaları kıtanın güneyinde giderek güçlenmelerini sağladı. İngilizler'in bölgedeki ilk yönetim merkezi Sûrat idi; bu merkez daha sonra Kalküta, Bombay ve Madras'a taşındı. Asya'daki İngiliz sömürgeleri İngiltere'nin buraya tayin ettiği bir vali tarafından yönetiliyordu.

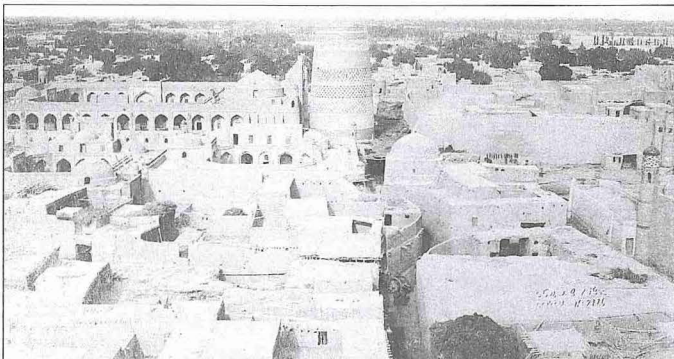
Avrupa'nın güçlü devletlerinden Fransa ise Asya kıtasına ulaşmakta geç kaldı ve Doğu'da sömürgeler kurma ve ticaret yapma amacıyla Doğu Hindistan Şirketi'ni (Compagnie des Indes Orientales) ancak 1664'te kurdu. Şirket önce Sûrat ve Dekken'in doğu kıyılarına yerleşmeye çalıştıysa da bölgedeki ilk sömürgeleri Pondişeri (Pondichery) (1674) ve Chandernagar (1686) oldu. Güneydoğu Asya'ya yerleşmeye ve burada sömürgeler elde etmeye çalışan Fransa, bölgeye daha önce gelen İngiltere ile çatışmak zorunda kaldı; İngiltere'nin Hindistan yarımadasına, Fransa'nın da Çinhindi'ne hâkim olması çatışmayı önledi. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Çinhindi ile ilgilenmeye başlayan Fransa burada bulunan Annam, Tonkin ve Kamboçya'da yerli hükümdarların iç karışıklıklar ve ma-

hallî çatışmalar sebebiyle Fransız himayesine sığınmalarıyla bazı imtiyazlar kazandı ve XIX. yüzyılda bölgeye tamamen hâkim oldu.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Güneydoğu Asya'da Filipinler'i işgal eden İspanyollar'ın Asya'daki güçleri çok sınırlı kaldı. Avrupa'daki düşmanlıkların Asya sularına kayması üzerine burada bulunan İngiliz, Fransız, Portekiz, İspanyol ve Hollandalılar arasında şiddetli çatışmalar oldu. Hollandalılar Güneydoğu Asya'da Portekiz ve İspanyollar'ın egemenliğine son verirken İngilizler de Fransa'yı Çinhindi'yle yetinmek zorunda bıraktılar ve Asya'nın güney ve güneybatı bölgelerine tamamen hâkim oldular.

Batı Avrupa devletlerinin Asya kıtasına nüfuzu denizden olurken Rusya'nın Asya'daki ilerlemesi karadan oldu. XVI. yüzyıldan itibaren Asya'ya yönelik Rusya Kazan Hanlığı'nı ele geçirdikten sonra (1552) Sibirya'ya rahatlıkla yayıldı; ardından Tobolsk (1587), Tomsk (1604), Irkutsk (1652) ve Nertchinsk'e (1656) yerleşti. 1556'da Astarhan Hanlığı zaptedilince Rus gücü Hazar denizine kadar uzandı ve XVII. yüzyıl ortalarında Asya'nın kuzeyi tamamen Rusya'nın egemenliğine girdi. Güneye inme politikasını sürdüren Rusya XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Kırım Hanlığı, Azak denizi ve Karadeniz'in kuzey kıyılarına sahip oldu. Rus yayılması XIX. yüzyıl başlarında doğuda Japon denizine ulaşırken güneyde de Afganistan sınırlarına kadar dayandı ve bu yüzyılın başlarında Kafkasya'da Azerbaycan ile Gürcistan'a boyun eğdirdi.

XIX. Yüzyılda Asya'da Sömürge Hareketleri. XIX. yüzyıla geldiğinde Rusya, İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın Asya kıtasına iyice yerleşmiş ve bazı bölgeleri sömürge haline getirmiş oldukları görülür. Kıtanın kuzey ve kuzeybatısında ilerlemesini sürdüren Rusya bu yüzyılın başlarında Kafkasya'yı ele geçirdi ve Türkmençay Antlaşması (1818) ile İran'daki siyasî nüfuzunu arttırdı. İran bağımsızlığını korumakla beraber Rusya ile İngiltere arasında nüfuz bölgelerine ayrıldı; ülkenin kuzeyi Rusya'nın, güneyi ise İngiltere'nin nüfuz alanına girdi. Kafkasya'da güçlenen Rusya 1815 Viyana Kongresi ile kurulan sistemde dünyanın en büyük devletlerinden biri olarak Orta ve Doğu Asya'daki gelişmesine önem verdi. Kırım Harbi'nden başarı ile çıktıktan sonra Sibirya'ya yönelik bu ülke, Çin ile imzaladığı Aigun Antlaşması (1858) ile Mançurya'da bazı bölgelere sa-

Rusya'nın topraklarını kattığı Hive'nin XIX. yüzyılın sonlarına doğru bir görünüşü (İÜ Ktp., Albüm, nr. 91355)

hip oldu ve Uzakdoğu'da önemli bir üs olarak kullanacağı Vladivostok şehrini kurdu (1858). Orta Asya'da Türk hanlıklarından Buhara ve Semerkant'ın 1868'de, Hıve ve Fergana'nın da 1875'te eline geçmesiyle bölgenin tek hâkim gücü haline geldi.

Rusya'nın sömürge faaliyetleri Güney Asya kıyılarında kadar inmeyip Orta Asya ve Sibirya ile sınırlı kalmakla birlikte XIX. yüzyılda ülkenin siyasî sınırları en geniş noktasına vardı. Bu yüzyılın ikinci yarısında Asya'nın orta, batı ve doğu bölgelerinde nüfuzunu arttıran Rusya ile kı-

tanın güneyini sömürgeleştiren İngiltere egemenlik yarışına girdiler. İngiltere en büyük sömürgesi Hindistan'ın emniyeti için kuzeyde bir güvenlik çemberi oluşturmak istiyordu. Bu sebeple Rusya ve İngiltere Afganistan üzerinde egemenlik kurmak hususunda çatışma nok-

1850-1914 yıllarında Asya

tasına geldiler. Afganistan'ın kuzey ve kuzeybatı bölgelerine hâkim olan Rusya'nın Herat'ı ele geçirmesine engel olmak ve Afganistan üzerinde egemenlik kurmak gayesiyle İngiltere bu ülkedeki nüfuzunu arttırmaya çalıştı. Rusya ile İngiltere'nin nüfuz bölgeleri arasında bir tampon bölge oluşturmak hususundaki görüşmeler olumlu sonuç vermedi. Fakat İngiliz isteklerinin Rusya tarafından kabul edilmesiyle Rusya ile İngiltere arasındaki gerginlik sona erdi (1873) ve böylece İngiltere Afganistan üzerinde nüfuz kurarak Hindistan sömürgesinin kuzeyini güven altına almış oldu. Orta Asya Rusya'ya terkedildi ve Rusya ile Afganistan arasındaki sınır 22 Temmuz 1887 tarihli Rus - İngiliz antlaşması ile belirlendi.

Asya kıtasında büyük bir sömürge imparatorluğu kuran İngiltere, XVII. yüzyılda yerleştiği Hint yarımadasında hâkimiyeti altında tuttuğu yerleri hızla arttırarak XIX. yüzyılın ortalarında Güneydoğu Asya'dan Güneybatı Asya'ya kadar uzanan bölgede en büyük güç oldu. Daha önce İran'la birlikte Portekizliler'i yenerek yerleştiği Hüzmüz'de 1622 tarihli İran-İngiliz antlaşması ile elde ettiği imtiyazlarla bölgede gücünü arttırdı. 1820'de Basra körfezinde bulunan ve bugün Birleşik Arap Emirlikleri'ni oluşturan Arap kabileleriyle imzaladığı genel antlaşma ile körfez bölgesinde nüfuzunu arttırdı. Güney Asya-Avrupa ticaret yolunun üzerinde bulunan ve bir ikmal üssü olarak hizmet gören Kızıldeniz'in girişindeki Aden'e 1839'da yerleşen İngiltere, Süveyş Kanalı'nın açılması (1869) üzerine önemi daha da artan Mısır'ı 1882'de işgal ederek hem Afrika'da hem de Asya'daki durumunu güçlendirdi. Batılılar bir yandan bazı yerleri fiilen işgale ve sömürgeleştirmeye çalışırken diğer yandan işgal edemedikleri yerlerde misyoner faaliyetlerini organize ediyor, ayrılıkçı düşünceleri yaymaya önem veriyorlardı. XIX. yüzyılda Lübnan ve Suriye bölgesinde gözlenen gelişmeler bu uygulamaya tipik bir örnek teşkil eder. Burada Protestan ve Katolik misyonerlerin faaliyetleri İngiliz ve Fransız etkisini giderek arttırmış ve XX. yüzyılın başlarında buraların sömürge haline düşmeleriyle sonuçlanmıştır.

XVII. yüzyılda İngiltere'nin uygulamaya koyduğu kıtanın güneyini tamamen ele geçirme politikası XIX. yüzyılın ikinci yarısında tamamlandı. Hindistan'ın kuzeyindeki Nepal'in (1816), Sind'in (1843)

ve Sih Krallığı'nın (1849) zaptedilip sömürge haline getirilmesiyle İngiliz Hindistanı'nın kuzey ve kuzeybatıdaki genişlemesi tabii sınırlara vardı. Kuzey sınırların güven altına alınmasından sonra doğuya yönelen İngiltere Birmanya kıyılarını ele geçirdi (1852). İngiltere'nin Hint yarımadasına bütünüyle hâkim olması, 1857'de II. Bahadır Han zamanında patlak veren Sipahi İsyanı sonundadır. Bu yıllarda Hindistan'da misyoner faaliyetlerinin artması ve buna karşı yerli müslüman ve Hindular'ın kendi dinlerini muhafaza etmek istemeleri, ekonomik durumun kötüye gitmesi, Gurkanlı yöneticilerin İngilizler'in birer kuklası olmaları ve bu durumun halkı rencide etmesi gibi temel sebeplerle önce ordu içerisinde İngilizler aleyhinde patlak veren isyan, kısa zamanda bütün Hindistan'a yayılarak ciddi bir durum aldıysa da İngilizler kanla ve şiddetle isyanı bastırarak yarımada tamamen hâkim oldular. Son Gurkanlı Padişahı II. Bahadır Han'ın İngilizler'e teslim olmasıyla Gurkanlı yönetimi son buldu ve İngiltere Kraliçesi Victoria aynı zamanda Hindistan'ın kraliçesi oldu. İsyanın sona İngiltere, Hindistan'ın yönetimini İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nden alarak İngiliz hükümetine bağladı (1858).

Güney Asya'da olduğu gibi Güneydoğu Asya'da da dönemin en güçlü sömürge devleti haline gelen İngiltere sırasıyla Singapur (1819), Malaka (1824), Bruney (1841), Hong Kong (1842), Natal (1843), Labuan (1846), Aşağı Burma (1852), Lagos (1861) ve Saravak'ı (1888) sömürge imparatorluğuna kattı. Pasifik'teki Borneo'nun bir kısmını ve Yeni Gine'yi de ele geçirdi. Ayrıca bölgedeki pek çok ada İngiliz hâkimiyetine girdi.

Asya kıtasının en eski, büyük ve güçlü ülkesi olan Çin'in Avrupa devletleri tarafından bir sömürge haline getirilmek istenmesiyle ilgili faaliyetleri XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde İngiltere başlattı. 1820'lere kadar dışarıya iyice kapalı olan Çin'in Kanton ve Makao limanlarında ancak küçük bir sahada ticaret yapabilen İngiliz tüccarları ülkenin iç bölgelerine giremiyorlardı. İngilizler'in Hindistan afyonunu Çin'e sokarak büyük paralar kazanmaya başlamaları üzerine Çin yönetiminin afyonun ülkeye girişini yasaklaması İngiltere'nin Çin'e savaş açmasına sebep oldu (1840-1842). Savaş sonunda imzalanan Nankin Antlaşması (22 Ağustos 1842) ile Çin Kanton dışında bazı limanlarını daha (Amoy, Ning-po, Fou-

cheon, Chang-hai) İngiliz ticaretine açmayı kabul ettiği gibi Hong Kong adasını da İngiltere'ye bıraktı. İngiltere'den sonra Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri de aynı hakları elde ettiler. Bu antlaşma ile Çin'de kapitülasyonlar devri başlamış oldu. "En fazla müsaadeye mazhar ülke" statüsü ile Avrupa ülkelerinin Çin'den çeşitli ekonomik, ticarî ve dinî imtiyazlar koparmaları ve bu ülkeye yerleşerek koloniler kurmaları Çin'in sosyal ve ekonomik yapısının hızla bozulmasına, değerli madenlerin ve özellikle gümüşün dışarıya çıkarılmasına ve sonunda da enflasyona, malî krizlere ve bunalmalara sebep oldu. 1860'ta patlak veren Taypingler ayaklanması, İngiltere ile Fransa'nın, çıkarlarına zarar vereceği gerekçesiyle müdahale etmelerine imkân verdi ve imzalanan Tientsin Antlaşması ile Avrupalılar konsolosluk açma, toprak alabilme, serbest misyonerlik yapabilme, özel mahkemeler kurma gibi yeni haklar elde ettiler. Ayrıca bu antlaşma ile Çin'in bütün limanlarını yabancılar açmayı kabul etmesi ülkenin dış ticaretine büyük bir darbe indirdi.

Avrupa ülkelerince sömürge veya yarı sömürge haline getirilmeye çalışılan Çin zaman zaman yayılmacı bir politika takip etmiş ve özellikle Doğu Türkistan'ı sınırlarına dahil etmiştir. 1758 yılına kadar Çin'e sözde bağlı kalan Doğu Türkistan bu tarihte işgal edilerek Çin'e katıldıysa da XIX. yüzyıldaki karışıklıklardan istifade edip 1865'te bağımsızlığını elde etti. Fakat kısa bir zaman sonra yine Çin tarafından ilhak edildi (1877). Çin sadece Avrupa ülkelerinin emperyalist politikaları ile değil XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapılarını dışarıya açan ve hızlı bir modernleşme sürecine giren Uzakdoğu'daki Japonya'nın yayılmacı politikasıyla da mücadele etmek zorunda kaldı. Japonya önce Amerika Birleşik Devletleri ile ticarî ilişkileri başlattı (1853) ve iki limanını (Shimodate ve Hokodate) milletlerarası ticarete açtı. Kısa bir zaman sonra diğer limanlarını da milletlerarası ticarete açmayı ve Amerika Birleşik Devletleri'nin diplomatik temsilcilik kurmasını kabul etti. Bu devleti takiben İngiltere, Fransa ve Rusya da benzer imtiyazlar elde ettiler, böylece bu tarihlerde Asya'nın bütün limanları sömürgeci güçlerin nüfuzuna girmiş oldu.

Kapılarını dışarıya açan Japonya gerçekleştirdiği sosyal, siyasî ve ekonomik yeniliklerle kısa zamanda bölgenin en

güçlü ülkesi haline geldi ve yüzyılın sonlarına doğru sömürge edinme ve yayılma politikası takip etmeye başladı. Her türlü ham maddeyi dışarıdan satın alan Japon endüstrisinin dışarıya bağımlı olması, nüfusun hızla artması, ordu çevrelerinin emperyalist arzuları ve tröstlerin kazanç hırsları, ülkenin yayılcı bir politika takip etmesini mecburi hale getirmiştir. Çin'in elinde bulunan Kore coğrafi mevkii ve ekonomik imkânları açısından Japonya'nın yakın ilgisini çekiyordu. Japonya 1894'te birliklerini Kore'ye çıkardığında Çin bu ülkeye savaş açmak zorunda kaldı. Modern silâhlarla donatılmış Japon ordusu karşısında bir varlık gösteremeyen Çin, Shimonoseki Antlaşması'nı imzalamaya (1895) ve ağır hükümleri kabul etmeye mecbur oldu. Bu antlaşma ile Japonya Doğu Asya'daki Formosa, Pescadores ve Kore adasına yerleşti ve Leaotong adası ile Port Arthur'u da ele geçirerek Mançurya'nın güneyine iyice nüfuz etti. Japonya'nın Mançurya'nın güneyine yerleşmesinden tedirgin olan ve burasını kendi yayılma alanı olarak gören Rusya, Fransa ve Almanya'nın desteğiyle Japonya'yı Leaotong adasından çıkardı.

Çin'in Japonya ile yaptığı savaşta yenilmesi Rusya'nın genişleme politikasını hızlandırdı. Rusya Sibirya'dan Port Arthur'a kadar demiryolu inşa etme yetkisini aldı ve Vladivostok şehrini, Uzakdoğu'da en kuvvetli limanlardan biri haline getirdi; bu suretle de Mançurya üzerindeki nüfuzunu giderek arttırdı. Rusya'nın Doğu Asya'daki genişlemesi ve güçlenmesine karşı çıkan Japonya, XX. yüzyılın başlarında bu ülkeye karşı açtığı savaşta (1904-1905) büyük bir başarı kazandı ve Rusya'nın bölgedeki genişlemesinin önüne geçti.

Hindistan'ın doğu bölgesine hâkim olmak için İngiltere ve Fransa arasında XVIII. yüzyılda başlayan mücadele ve çatışmaları kaybeden Fransa Çinhindi'nde yayılmaya ve burasını sömürgeleştirmeye yöneldi. Burada bulunan devletler arasındaki iktidar mücadeleleri ve iç karışıklıkların yanı sıra Güneydoğu Asya'da güçlü bir sömürge imparatorluğu kuran Hollandalılar'ın bölgeye yönelik tehditleri karşısında yerli yönetimlerin Fransa'dan yardım istemeleri bu ülkenin Çinhindi'ne yerleşmesini kolaylaştırmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Fransa Çinhindi bölgesine hâkim olduysa da bu bölgenin tamamen Fransa'nın eline geçmesi ancak 1884-1885 savaşı sonunda tamamlandı. Fransa Annam'daki iktidar

çatışmasından faydalanarak XIX. yüzyılın başında 1801'de bölgeye yerleşti. 1802'de Tonkin'i işgal etmekle birlikte ancak 1882'de burayı tamamen ele geçirebildi ve himayesine aldı. Ardından Kimer Devleti ile Kamboçya Fransa'nın himayesini kabul etmek zorunda kaldılar. Yüzyılın sonlarına doğru Laos da Fransa'nın eline geçti. Böylece XX. yüzyılın başlarında bütün Çinhindi devletleri Fransız himayesine girmiş ve birer sömürge haline gelmiş bulunuyorlardı.

Güneydoğu Asya'da sömürgelere sahip olan Hollanda'nın Fransız İhtilâli'nden sonra bu ülkenin eline geçmesi üzerine sömürgelerinin bir kısmı İngiltere tarafından işgal edildi. Bölgenin sömürge merkezi Batavia İngiltere'nin eline geçti (1811). Hollanda'nın Birleşik Doğu Hindistan Şirketi dağıtıldı. Açe ve Sumatra'daki İslâm sultanlıklarına uzun zaman hâkim olamayan Hollanda, misyoner bir şarkiyatçı olan C. Snouck Hurgonje'un tavsiyelerine uyarak buraya ancak XX. yüzyılın başında hâkim olabildi.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Asya kıtasına ve özellikle de müslüman ülkelere nüfuzu XIX. yüzyılın başlarında görülür. Amerika Birleşik Devletleri Kuzey Afrika'daki İslâm ülkeleriyle çeşitli ticaret anlaşmaları yaptıktan sonra Arap yarımadasının güneyindeki Maskat Sultanlığı ile 1833'te bir anlaşma imzaladı ve bu anlaşma ile burada konsolosluk açmanın yanı sıra bazı haklar kazandı. Aynı yıl Amerika Birleşik Devletleri Siyam (Tayland) ile de benzer bir anlaşma yaparak Hint Okyanusu'na açıldı. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Güneydoğu Asya'ya yerleşmek ve buradaki ticareti ele geçirmek isteyen Amerika Birleşik Devletleri buradaki İngiliz ve Hollanda çıkarlarıyla çatıştı. Bölgedeki bazı sultanlıklarla imzaladığı anlaşmalarla çeşitli haklar elde etti ve buralarda konsolosluklar açtı. XVI. yüzyılda İspanya adına Miguel Lopez de Legaspi tarafından işgal edilerek (1571) Kral II. Felipe'ye sunulan Filipinler'de İspanya'nın takip ettiği ekonomik ve dinî politika çeşitli ayaklanmalara ve çatışmalara sebep olmuştu. 1888'de Filipin Birliği kurulduysa da Amerika Birleşik Devletleri'nin müdahalesiyle bu cumhuriyet çöktü ve burası Amerika Birleşik Devletleri ile İspanya arasında çatışma konusu oldu. Paris Antlaşması'yla (1898) Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakılmasından sonra Filipinler bir Amerikan sömürgesi haline getirildi. Amerika Birleşik Devletleri XIX. yüzyılda Asya'daki bazı ülkelerle çeşitli

anlaşmalar imzalayarak kıtaya nüfuz etmeye çalıştıysa da kıtada hâkim olan İngiliz, Fransız, Hollanda ve Rus sömürgeciliği karşısında ciddi bir varlık gösteremedi.

XX. Yüzyılda Sömürgecilik ve Bağımsızlık. XX. yüzyıl Asya için hem sömürgeciliğin zirveye ulaştığı hem de sömürgecilere karşı bağımsızlık hareketlerinin geliştiği ve sömürgeciliğin tasfiye edilerek bağımsız devletlerin kurulduğu bir çağ olmuştur.

I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı yönetimi altında kalan Ortadoğu, savaşta Osmanlılar'ın yenilmeleri üzerine İngiltere ile Fransa arasında paylaşıldı. İngiltere Ortadoğu'yu Türk yönetiminden koparmak için savaş yıllarında büyük gayretler gösterdi. Hicaz Emîri Şerif Hüseyin ile Kahire'deki İngiliz yüksek komiseri Henry McMahon arasında 1915 ve 1916 yıllarında yapılan mektuplaşmalar, Ortadoğu'da bağımsız bir Arap imparatorluğu'nun kurulmasıyla ilgili prensipleri ve İngiltere'nin bu konudaki vadelerini ortaya koyuyordu. Fakat savaş yıllarında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan gizli Sykes-Picot Antlaşması (1916) ile Osmanlı ülkesinin doğusu ve Ortadoğu paylaşılıyordu. 1917 Ekim İhtilâli sonrasında Rusya savaştan çekilince Ortadoğu İngiltere ile Fransa'ya kaldı. I. Dünya Savaşı sonunda Irak, Ürdün ve Filistin'de İngiliz, Suriye ve Lübnan'da ise Fransız manda yönetimleri kuruldu (1922). Hicaz bölgesinde Suudi Arabistan bağımsız olmakla birlikte burası da İngiliz etkisi altındaydı. Arap yarımadasının güneyi İngiltere'nin Aden sömürgesi şeklinde teşkilâtlandırılmış iken yarımadanın güneyi doğu ve batı olmak üzere iki ayrı İngiliz himayesi (protectorate) şeklinde örgütlendirildi. Küveyt,

1905 Rus-Japon savaşını gösteren temsili bir resim
(İÜ Ktp., Albüm, nr. 91355)

Uman, Bahreyn, Katar, bugünkü Birleşik Arap Emirlikleri'ni oluşturan yedi emirlik ve Yemen İngiltere'nin denetimine girdi. Böylece dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Ortadoğu'da da İngiltere en büyük güç oldu.

Ortadoğu'da Batılı emperyalist güçlere ve sömürge yönetimlerine karşı ciddi hareketler görüldü. Osmanlı Devleti'nin çöküşünden sonra Anadolu'yu işgale yönelen devletlere karşı Mustafa Kemal liderliğinde başlatılan Millî Kurtuluş Savaşı, Anadolu'dan emperyalist güçlerin çıkarılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile sonuçlandı (1923). 1902-1926 yılları arasında Arap yarımadasında tesekkül eden Suudi Arabistan 1932'de krallık olurken Fransız mandası altındaki Suriye 1930'da, Lübnan ise 1941'de şeklen de olsa bağımsızlıklarını kazandılar. Fransız güçlerinin Suriye ve Lübnan'dan ayrılmaları savaştan sonra mümkün oldu. İngiltere mandası altında bulunan Irak 1932'de bağımsızlığını aldıysa da İngiliz etkisi devam etti. Ürdün Hâşimî Krallığı 1946'da kuruldu. Filistin'de ise yahudi göçü sebebiyle ciddi ayaklanmalar ve krizler yaşandı. Dünyanın çeşitli yerlerinden göç eden yahudilerin buraya gelip yerleşmeleri ve koloniler kurmaları bir Filistin meselesini ortaya çıkardı. Filistin'in geleceği Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nın 1947 Kasımında aldığı "taksim" kararı ile belirlendi ve buranın yahudi ve Araplar arasında paylaşılması kabul edildi. Yahudiler derhal bağımsız İsrail Devleti'ni kurarken (15 Mayıs 1948) Araplar buna şiddetle karşı çıkarak mücadeleyi başlattılar. Fakat Arap-İsrail mücadelesi devamlı surette İsrail'in genişlemesine, Filistin meselesinin daha da çözülemez hale gelmesine sebep oldu. Arap yarımadasının güneyinde ve Basra körfezinde bulunan ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları ise daha geç oldu. Zeydî imamlar tarafından yönetilen ve Kızıldeniz'e girişi kontrol eden Yemen 1958'de Suriye ve Mısır tarafından kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katıldı. 1961'de bu birliğin dağılmasından sonra İngiltere ve himayesi altındaki Aden'le çatışmaya girdi. 1962'de başlayan iç savaş 1967'de Kuveyt Yemen (Yemen Arap Cumhuriyeti) ile Güney Yemen'in (Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti) kurulmasına yol açtı. Yemen Arap Cumhuriyeti ile Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti, 22 Mayıs 1990 tarihinde birleşerek Yemen Cumhuriyeti'ni kurdular. Küveyt (1961), Birleşik Arap Emirlikleri (1971), Uman (1972), Bahreyn

(1972) ve Katar'ın (1972) İngiltere'den bağımsızlıklarını almaları ile bölgede sömürge idaresi altında bulunan ülke kalmamış oldu.

Rusya ile İngiltere'nin nüfuz mücadelesine konu olan Güneybatı Asya'daki İran, XX. yüzyıl başlarında bu iki devlet arasında nüfuz bölgelerine ayrılmakla birlikte Çarlık Rusyası'nın yıkılmasından sonra İngiltere'nin nüfuzuna girdi. 9 Ağustos 1919'da İngiltere ile İran arasında imzalanan bir anlaşma ile İngiltere İran'ın yönetim ve askerî teşkilâtını düzenleme görevini üstüne aldı ve teknik ve malî yardım yapmaya başlamasıyla İran'da İngiliz nüfuzu giderek arttı. 1932'de Abadan petrolleri konusunda ciddi bir kriz yaşandı ve İran 1933'ten itibaren Almanya ile ilişkilerini geliştirdi. II. Dünya Savaşı yıllarında müttefiklerin Sovyetler Birliği'ne yardım ulaştırabilmeleri için İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin ortak işgaline (1941) uğrayan İran'dan savaştan sonra işgal kuvvetlerinin çekilmesi önemli bir problem oldu. Savaşın bitiminde İngiliz birlikleri çekilirken Sovyet birlikleri bu ülkede bazı teraplere girişti. Sovyet birliklerinin İran'dan çekilmeleri birtakım ekonomik tâvizler sonucu mümkün oldu. Savaştan sonra İngiltere'nin bölgede azalan nüfuzunu Amerika Birleşik Devletleri doldurmaya çalıştı. İran petrollerinin millileştirilmesi Batı ülkelerinin çıkarlarını zedeleyince Amerika Birleşik Devletleri'nin tertipleri sonucu gerçekleştirilen bir darbe ile Musaddık yönetimine son verildi (1953). Şah Rızâ Pehlevî'nin Batı ve Amerika Birleşik Devletleri yanlısı politikası ülkede ekonomik ve sosyal dengesizliklere yol açtı ve yönetime karşı gelişen İslâmî muhalefet, 1979'da Ayetullah Humeynî liderliğinde bir İslâm devrimini gerçekleştirerek şah yönetimine son verdi. Yeni yönetim Amerika Birleşik Devletleri ve Batı nüfuzuna karşı bir politika takip etmeye başladı.

İngiltere ile Rusya arasında nüfuz mücadelesine konu olan ülkelerden biri de Afganistan'dır. XIX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan İngiliz-Rus mücadelesi İngiltere'nin lehine gelişti; Rusya Orta Asya'ya yerleşirken İngiltere de bu ülke ile imzaladığı anlaşmalarla Afganistan üzerinde egemenlik kurmaya çalıştı. 20 Mayıs 1879 tarihinde imzalanan antlaşma ile Afganistan'ın dış ilişkilerini düzenleme imtiyazını elde eden İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalarak bu ülkeye büyük yardımda bulunan Afganistan'a bu alanda bağımsızlık vermek is-

tememesi üzerine patlak veren üçüncü Afgan-İngiliz savaşı, 8 Ağustos 1919'da imzalanan antlaşma ile sona erdi. Bu antlaşma ile Afganistan'ın dış işlerinde de tam bağımsız bir ülke olduğu kabul edildi. Böylece İngiltere'nin bir asra yakın devam eden Afganistan üzerindeki nüfuzu son bulmuş oldu.

Afganistan İngiltere'den sonra Sovyetler Birliği'ne yanaşmak istediysen de Sovyetler'in Orta Asya'yı bolşevikleştirmesi ve iki ülke arasında zaman zaman görülen sınır çatışmaları sebebiyle ilişkiler iyi gitmedi. Bunun üzerine Afganistan Almanya ile ilişkileri geliştirdi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden Sovyetler'e yaşanan Afganistan 1979'da Sovyet işgaline uğradı. On yıl devam eden işgal 1989'da son buldu ve Sovyet birlikleri bu ülkeden çekildi.

XIX. yüzyılda Çarlık Rusyası tarafından Orta Asya'da başlatılan genişleme ve sömürgeler edinme politikası sürerken XX. yüzyılın başlarında kıtanın doğusunda da genişlemek isteyen Rusya 1904'te Japonya ile çatıştı ve savaşta yenilince bir kısım yerleri Japonya'ya bırakmak zorunda kaldı. Rusya bu savaşın Uzakdoğu'daki hayallerine son vermesi üzerine politikasını batıya kaydırarak Boğazlar üzerinde yoğunlaştırmaya çalıştı. Çarlık Rusyası'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin kurulması (1917) mevcut durumunu pek değiştirmede. Sovyet yönetimi, Orta Asya ve Sibirya'da egemenliği altında bulunan ülkeleri bolşevikleştirerek Sovyet federasyonu içerisinde yer almalarını sağladı. Hem Çarlık Rusyası'nda hem de Sovyetler Birliği'nde özellikle Türk cumhuriyetlerinde Rus hegemonyasına karşı zaman zaman ortaya çıkan ayaklanma ve devrim karşıtı hareketler yönetim tarafından şiddetle bastırılarak susturuldu. Stalin dönemindeki devlet teröründen en çok etkilenenler müslümanlar oldu.

Hürmüz Boğazı'ndan Siyam'a (Tayland) kadar bütün Güney Asya'yı sömürgeleştirmiş olan İngiltere bölgede İngiliz menfaatlerini koruyan, Hindistan köylüsünü dünyanın en fakir kitlesi haline getiren, geleneksel ekonomik yapıyı çöktüren, İngiliz sanayi ve ticaretinin gelişmesine yönelik, Hintliler'in idarede yüksek mevkilere gelebilmelerine engel olan bir politika takip ediyordu. İşte bu politika sömürge altındaki yerlerde yer yer ayaklanmalara ve aydınlar arasında milliyetçi eğilimlerin su yüzüne çıkmasına sebep oldu. I. Dünya Savaşı İngiltere ile sömürgeler arasındaki ilişkilerde bir dö-

nüm noktası teşkil etti. Savaştan sonra hürriyetçi ve milliyetçi düşünceler gelişti. İngiltere ve Fransa'nın savaşta tükendiği, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'nin bu konudaki sert eleştirileri ve kıtadaki ülkelerin büyük medeniyet mirasına sahip bulunmaları, sömürge yönetimlerine karşı milliyetçi hareketlerin gelişmesinde önemli rol oynadı. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Hintli aydınlar arasında gelişen bağımsızlık düşüncesi, ilk defa 27 Aralık 1885'te Bombay'da toplanan Hint Millî Konseyi'nde, ülkenin yönetiminde etkili olma ve yönetimi denetleme hakkını elde etme şeklinde dile getirildiyse de sömürge yönetimi kongrenin isteklerine olumlu bakmadı ve ona karşı çıktı. Hindular'ın bağımsızlık mücadelesinde en önemli siyasi teşkilât olarak gelişen Hint Millî Kongresi'ne bu ülkedeki müslümanlar sempoziye bakmadılar ve 1906'da Müslüman Birliği'ni (Muslim League) kurdular. 1910'dan itibaren müslüman birlik ile kongre bağımsızlık için ortak hareket ettiler. Savaştan sonra İngiltere Hintliler'e yönetimde bazı haklar tanımakla birlikte Mahatma Gandhi'nin liderliğindeki kongrenin geniş halk yığınlarının harekete geçirilerek İngiliz sömürge yönetimine karşı başlattığı sivil itaatsizlik (pasif direniş) hareketi (1920), her türlü engellere ve yönetimin şiddetle bastırma politikasına rağmen giderek ülke düzeyine yayıldı. Gelişmeler karşısında İngiliz yönetimi 1937'de yeni bir anayasa yürürlüğe koymakla birlikte bağımsızlık isteklerinin önüne geçemedi. II. Dünya Savaşı yıllarında müslümanlar arasında ayrı bir devlet kurma fikri gelişti ve Muhammed Ali Cinnah lider olarak sivrildi. Kongrenin 1942'de İngilizler'in Hindistan'ı terketmelerini istemesi sömürge yönetimini sertleştirdi ve kongre ileri gelenleri tutuklandı. Savaşın bitmesinden sonra yapılan seçimler de kongre partisine mensup olanların ilerdeki yönetimleri ele geçirmeleri, bağımsızlığa giden yolda hızla ilerlemelerini sağladı. Bu arada müslümanlarla Hindular'ın aynı çatı altında teşkilâtlandırılması çabaları olumlu sonuç vermeyince İngiltere'nin Hindistan sömürgesinde 18 Temmuz 1947'de iki bağımsız devlet doğdu. Hindistan'ın batısında müslümanların Pakistan Devleti kurulurken doğudaki Bengal de (Doğu Pakistan) bu ülkeye bağlandı.

Güney Asya'da bağımsızlığını kazanan Hindistan ve Pakistan arasında sınır ko-

nusunda ciddi problemler ortaya çıktı. Sömürge devletlerinin bağımsızlıklarını verdikleri toplumların sosyal, etnik ve ülkenin coğrafi durumunu dikkate almadan tayin ettikleri yapay sınırlar dünyanın her yerinde büyük problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Belki de bu, yeni devletleri devamlı problem içinde bırakmak ve eski sömürgeci güce karşı ihtiyaç halinin devamlılığını temin etmek için yapılmış bilinçli bir hareketti. Pencap ve Bengal eyaletleri (Batı Pakistan ve Doğu Pakistan), nüfus yapılarının karışıklığı sebebiyle bölünmek zorunda kaldı. Karşılıklı göçler ve çatışmalar binlerce insanın hayatına mal oldu. Keşmir meselesi Hindistan ile Pakistan'ın çatışmasına sebep olurken Pakistan'dan ayrılmak isteyen Bengalliler'i Hindistan'ın desteklemesi kıtanın güneyinde ciddi istikrarsızlıklara yol açtı ve kanlı bir iç savaştan sonra Bengladeş kuruldu (26 Mart 1971).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan sömürgelerin bağımsızlığa kavuşmaları hareketi Hindistan'dan sonra kıtanın diğer ülkelerine de yayıldı. İngiltere'nin sömürgeleri olan Burma ve Seylan 1948'de bağımsızlıklarına kavuştular. Bağımsızlıkla birlikte iç karışıklıkların ve askerî darbelerin yaşandığı Burma'da 1974'te sosyalist halk cumhuriyeti kuruldu ve ülkenin adı Birmanya olarak değiştirildi. Seylan ise 1972'de Sri Lanka adını aldı. Eski İngiliz sömürgelerinde kurulmaya çalışılan Batı tipinde parlamenter demokrasiler yürümedi; Bengladeş, Pakistan ve Burma'da kısa zaman sonra askerî yönetimler kuruldu. Hindistan'da ise Kongre Partisi yönetimde bir tekel oluşturdu. Ekonomik bakımdan dünyanın en fakir bölgesi olan Güney Asya'da tabii afetler ve onların sebep olduğu iktisadî çöküntüler de yönetimleri olumsuz yönde etkileyen başlıca faktörlerdir.

Asya'nın en karışık bölgelerinden olan Cinhindi ile Güneydoğu Asya'da sömürgelerin bağımsızlıklarını almaları daha geç oldu. Cinhindi'ne hâkim olan Fransa, yerlilere hiçbir hak tanımayan yönetimiyle uzun yıllar buradaki toplumlari çok sıkı denetim altında tuttu. 1930'larda başlayan yerli halkın isyanları çok sert tedbirlerle bastırılırken 1939'da Ho Şi Minh'in Viet Minh'i oluşturmaya engel olunamadı ve çatışmalar giderek bölgeye yayıldı. II. Dünya Savaşı'nda Japonya tarafından işgal edilen bölge 1945'e kadar bu ülkenin işgalinde kaldı. Japonya çekilmeden önce Laos, Vietnam ve

Kamboçya'ya bağımsızlık tanıdı. Savaştan sonra Fransız birlikleri Cinhindi'ne geri döndü ve bölge yeniden Fransa'nın eline geçti (1946). Laos ve Kamboçya Fransa'ya boyun eğerken Vietnam şiddetle karşı koydu. 1954'e kadar kanlı çatışmalar sürdü. Fransa'nın Milletlerarası Cenevre Konferansı'nda (1954) alınan karar gereğince bölgeden çekilmesi üzerine burada dört devlet kuruldu: Vietnam Demokratik Cumhuriyeti (1954), Güney Vietnam (1954), Laos (1954) ve Kamboçya (1955). Kuzey Vietnam'da komünist yönetim benimsenirken Güney Vietnam'da Amerika Birleşik Devletleri etkisi giderek arttı ve bir süre sonra iki Vietnam arasındaki ilişkiler savaşa dönüştü. Uzun yıllar süren savaş Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğindeki Güney Vietnam'ın yenilmesi ile 29 Nisan 1975'te son buldu ve iki Vietnam birleşti.

XX. yüzyılın başlarında Asya'da en güçlü devlet haline gelen Japonya'nın kıtada uygulamaya başladığı genişleme politikası bu çağda, bir bakıma Uzakdoğu ve Güneydoğu Asya'ya damgasını vurmuştur. 1904 savaşında Rusya'yı yenilgiye uğratan Japonya Porthmouth Barış Antlaşması (1905) ile Kore üzerinde bazı haklar kazandı ve kısa bir süre sonra burasını ilhak ederek Japonya'nın bir eyaleti haline getirdi (1910). Öteden beri Mançurya üzerinde emelleri olan Japonya, Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik kriz içinde bulunmasını fırsat bilerek 1931'de işgale yöneldi ve bir yıl içerisinde bölgeyi tamamen egemenliği altına aldı. Burada kukla bir Korumuko Devleti kuruldu (1933). Barışı korumakla görevli Milletler Cemiyeti Japonya'nın bu davranışı karşısında bir şey yapamadı. Mançurya'yı işgal ve ilhak ile yetinmeyen Japonya 1937'de iç karışıklıklardan faydalanarak Çin'i de işgale yöneldi ve sömürgelerini genişletmeye çalıştı. 1938'de Kuzey ve Orta Çin'in büyük bölümü, önemli liman şehirleriyle sanayi merkezleri Japonya'nın denetimine geçti. II. Dünya Savaşı'nda Uzakdoğu ve Güneydoğu Asya'yı hızla işgale başlatan Japonya 1942'ye kadar Burma, Filipinler, Malaya, Hollanda, Doğu Hint adaları ve Singapur'u ele geçirdiyse de müttefiklerin karşı koymaları üzerine savaş müttefiklerin lehine gelişti ve Japonya, Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombaları atılması üzerine teslim olmak zorunda kaldı (1945). Japonya'nın yayılma macerası böylece kayıtsız şartsız teslim-

le sonuçlandı. 1941-1945 yılları arasında Japonya'nın işgali altında kalan Hollanda Doğu Hint adaları Endonezya adıyla 1949'da bağımsız bir devlet olurken Malay adaları ancak 1963 yılında bağımsızlığı elde ettiler. 1898 Paris Antlaşması ile Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakılan Güneydoğu Asya'daki Filipinler, 1941-1944 yılları arasında Japon işgalinde kaldıktan sonra 1946'da bağımsızlığına kavuştu, fakat burada Amerika Birleşik Devletleri'nin etkisi sürdü. Bir İngiliz sömürgesi olan Singapur 1965'te, Brunei de 1984'te bağımsız oldular. Çin-hindî'nde bulunan Siyam (Tayland) İngiliz - Fransız rekabetinden faydalanarak sömürge haline gelmedi ve tampon bir devlet olarak kaldı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra burası da Japonya'nın etkisi altında kalmakla birlikte bağımsızlığını korudu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Amerika Birleşik Devletleri nüfuzuna girdi ve bu durum devletin bölgeden ayrılmasına kadar devam etti (1975). 20 Temmuz 1948'de devletin adı Tayland olarak değiştirildi.

Avrupalılar tarafından sömürge haline getirilemeyen Çin'de XX. yüzyılın başlarında Mançu hânedanı yönetimi son buldu ve cumhuriyet kuruldu (1911). Bu ülkeye bağlı olan Tibet Avrupalılar'ın yardımı ile Çin'den ayrılmak istediye de (1918) başarılı olamadı ve burada Çin'in baskısı iyice arttı. I. Dünya Savaşı yıllarında Avrupalılar'ın nüfuzu artmışken iki savaş arasında Japonya'nın nüfuzu ön plana geçti. II. Dünya Savaşı'nda Japonya'nın yenilmesi üzerine Çin işgalden kurtarıldı ve Mançurya da Çin'in eline geçti. Dış Moğolistan'ı da ele geçirmek arzusunı besleyen Çin buna muvaffak olamadı ve burada Sovyetler Birliği etkisinde bir yönetim kuruldu. Savaşın sonrasından itibaren pek çok yerinde olduğu gibi Çin'de de başlayan iç karışıklıklar komünistlerin duruma hâkim olmaları ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurmalarıyla (1949) sonuçlandı. İlk yıllarda Sovyetler Birliği ile iş birliğine giden Çin Halk Cumhuriyeti, kıtanın güney ve güneydoğusunda komünist hareketlerin ve halk ayaklanmalarının gelişmesinde etkili oldu. Çin Komünist Partisi başkanı Mao'nun fikirleri ve Çin'de gerçekleştirdiği kültür devrimi, Üçüncü Dünya ülkelerinin bazılarında taraftar bulmakla birlikte ölümünden sonra Çin'de bile tamamen unutuldu.

Bağımsızlıktan sonra genç ülkelerde istikrarlı yönetimler kurulamadı. Sömürge döneminden kalan dinî, ırkî, mahallî ve etnik problemlerin yanı sıra sınır ve

toprak meseleleri yüzünden sık sık devletler arasında çatışmalar ortaya çıktı. Filipinler'de hristiyanlarla müslümanlar, Tayland'da Taylar'la müslümanlar, Hindistan'da Hindûlar'la müslümanlar arasındaki mücadeleler zaman zaman kanlı hale dönüşmektedir. Ülkelerde sosyal şartlara uygun siyasî rejimlerin kurulmaması ile milletlerarası çekişmeler, istikrarsızlığın temel sebepleri olarak dikkat çekmektedir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra teşekkül eden iki kutuplu milletlerarası sistemin belli başlı çatışma alanları, Doğu Avrupa'nın yanında Asya'da Ortadoğu ve Güneydoğu Asya bölgeleri oldu. Sovyetler Birliği Doğu Avrupa'da oldu bittilerle güçlenip yayılırken Ortadoğu ve Güney Asya'ya yayılmasını önlemek için Amerika Birleşik Devletleri ellili yılların başında "çevreleme" politikasını yürürlüğe koydu. Uzakdoğu'da Japon yayılmasının yeniden ortaya çıkmaması için 1951'de Avustralya, Yeni Zelanda ve Amerika Birleşik Devletleri arasında ANZUS paktı kurulurken Güney Asya'da komünist yayılmanın önüne geçmek için de Güneydoğu Asya Antlaşma Teşkilâtı (South East Asia Treaty Organisation, SEATO) kuruldu (8 Eylül 1954). Bu pakta Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Yeni Zelanda, Filipinler, Tayland ve Pakistan katıldılar. Ancak teşkilât uzun ömürlü olmadı ve 24 Eylül 1975'te dağıldı. 1967 yılında ise Malezya, Tayland ve Filipinler'in katılmasıyla Güneydoğu Asya Milletleri Birliği (Associations South-East Asia Nations, ASEAN) kuruldu. Diğer taraftan Ortadoğu'da Türkiye, Pakistan, İran, Irak ve İngiltere'nin iştirakiyle Bağdat Paktı (1955) doğdu, fakat bu teşkilât Irak'ın kanlı bir darbeden sonra ayrılması (1958) üzerine Merkezî Antlaşma Teşkilâtı (CENTO) adını aldı ve merkezini Ankara'ya taşıdı. Bu milletlerarası teşkilâtlanmalar soğuk savaş döneminin ortaya koyduğu bir durumdu ve kıtayı doğu-batı çatışmasının meydana haline getiriyordu.

BİBLİYOGRAFYA :

N. B. Allen, *Asia*, Boston 1916; R. Furon, *La Perse*, Paris 1938, s. 146-173; L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya* (trc. Sadrettin Karatay), Ankara 1946, s. 143-194; Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, 180-187; III, 73-93, 303-357, 399-404; *World Muslim Gazetteer*, Karachi 1964, s. 9-23, 37-42, 123-130, 146-152, 169-171, 190-192, 200-202, 214-215, 239-249, 323-329, 346-349, 412-413, 513-514, 521-527, 537-553; R. Grosset, *Histoire de l'Asie*, Paris 1966, s. 115-124; *The History of South-East, South and East Asia* (ed. Khoo Kay Kim), Kuala Lumpur 1977, s. 3-21, 128-135, 186-204, 222-259, 263-302, 330-384; *Area Handbook for the*

Persian Gulf States, Washington 1977, s. 21-40; G. Barraclough, *Times Dünya Tarihi Atlası* (trc. Zeki Okar), İstanbul 1980, s. 146-147, 154-155, 158-159, 176-177, 245-248, 260-263; L. Dupree, *Afghanistan*, New Jersey 1980, s. 343-659; Mehmet Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, İstanbul 1981, s. 43-136; a.mlf., "Rusya'nın Asya'da Yayılması", *TED*, sy. 10-11 (1979-80), s. 278-302; G. Morgan, *Anglo-Russian Rivalry in Central Asia 1810-1895*, London 1981; M. C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia*, London 1981, s. 20-28, 105-154, 187-221; D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, Hong Kong 1981, s. 263 vd.; S. Wolpert, *A New History of India*, New York 1982, s. 135-350; B. W. Andaya — L. Y. Andaya, *A History of Malaysia*, Hong Kong 1982, s. 55-62, 99-102, 157-280; J. O. Voll, *Islam Continuity and Change in the Modern World*, Colorado 1982, s. 87-147; P. Bonnenfant, *La Péninsule Arabique d'Aujourd'hui*, Paris 1982, II, 214-260, 275-281, 418-424, 565-566; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*, Ankara 1983, s. 87-96, 125-126, 197-212, 231-236, 269-276, 453-462, 483-516, 657-692; J. G. Tewari, *Muslims under The Czars and the Soviets*, Lucknow 1984; T. Swietochowski, *Russian Azerbaijan 1905-1920*, Cambridge 1985, s. 1-36; Abida Samiuddin, *Administrative Development in the Arab World*, New Delhi 1985, s. 3-40; G. Bondarevsky, *Muslim and the West*, New Delhi 1985, s. 19-85; Fouad al-Farsy, *Saudi Arabia*, London 1986, s. 37-42; W. Eberhard, *Uzak Doğu Tarihi*, Ankara 1986, s. 192-342; a.mlf., *Çin Tarihi*, Ankara 1987, s. 315-361; Abdülemir M. Emin, *Dirâsât fî'n-neşâti't-ticârî ve's-siyâsiyyi'l-İrubbî fî Asya: 1600-1800*, Amman 1987; A. D. Spinirasamurthy, *History of Indian's Freedom Movement (1857-1947)*, New Delhi 1987; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 1987, s. 299-300, 323-332, 346-353, 369-371, 406-410; a.mlf., "Çarlık Rusyası ve Orta Asya Müslümanları" (trc. Kemal Kahraman), *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 1989, II, 47-66; R. N. Mehra, *Aden and Yemen*, New Delhi 1988, s. 9-95; Aparna Mukherjee, *British Colonial Policy in Burma, an Aspect of Colonialism in South-East Asia 1840-1885*, New Delhi 1988; İbrahim Abu-Lughod, "The Great Powers and the Middle East", *Handbook to the Modern World, Middle East* (ed. Michael Adams), New York 1988, s. 625-639; A. Toynbee, "An Historical Outline to 1970", a.e., s. 111-230; Oral Sander, *Siyasî Tarih: Birinci Dünya Savaşının Sonundan 1980'e Kadar*, Ankara 1989, s. 15-16, 44-62, 178-180, 217-248; D. Rustow, "Batı'nın Siyasî Tarihi" (trc. Hürem Yılmaz), *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 1989, II, 211-233; Z. N. Zeine, "Arap Toprakları" (trc. Kemal Kahraman), a.e., II, 111-137; R. M. Savory, "Modern İran" (trc. Kemal Kahraman), a.e., II, 139-168; S. A. A. Rizvi, "Geleneksel Toplumunun Çözülüşü" (trc. Salih Şimşek), a.e., II, 335-386; G. R. Storry, "Some Reflections on Sapan's Critical Century: 1867-1967", *AsAf*, IV/11 (1968), s. 158-166; *EAm*, II, 500-510; *Encyclopédia Générale Larousse*, Paris 1967, I, 472-473; *EBr*, II, 602-603; *EDn*, IV, 707-711.

